

OBRAVNAVA SKLANJATEV V OSNOVNI ŠOLI

Učenci se v osnovni šoli učijo sklanjati od četrtega razreda dalje. Gotovo se vsak učenec nauči za silo sklanjati in določati sklone, toda v znanju ostajajo številne vrzeli. Raziskava v mariborskem okolju je pokazala, da le 21 % učencev pravilno določi sklon v besedni zvezi *biti pod goro*; raziskava v ljubljanskem okolju pa, da samo 45 % učencev izbere pravilno obliko *pri malem* in le 15 % pravilno obliko *pred Trebnjim*. Pri sprejemnih izpitih učitelji slovenskega jezika selekcionirajo učence s tem, da jim dajejo sklanjati zahtevnejše primere, kot so npr. *otroci, prsi, gospa, pljuča, skripta, Selca, Šmarje, Želimlje*. Zato se zdi zelo smiselno, da bi pretresli učne postopke pri obravnavanju sklanjanja in si prizadevali s kar najbolj smotrnimi postopki izboljšati učno storilnost na tem področju.

Kaj so skloni, lahko učenci razumejo, če opazujejo samostalnike v stavkih. Zelo težko je najti ali sestaviti besedila, v katerih bi bil samostalni v več sklonih, zato pri prvih urah obravnave v četrtem razredu osnovne šole zadoščajo pari stavkov, v katerih učenci spoznavajo po nekaj sklonov:

Mojca (im.) pozdravlja Nevenko (tož.)
 Mojco (tož.) pozdravlja Nevenka (im.).
 Mojca (im.) zavezuje Nevenki (daj.) pentljo (tož.).
 Mojci (daj.) zavezuje Nevenka (im.) pentljo (tož.).
 Nada (im.) bere knjigo (tož.).
 Nada (im.) pripoveduje o knjigi (mest.).
 Tamara (im.) riše barvice (tož.).
 Tamara (im.) riše z barvicami (or.).
 To je sošolka (im.) Vesna (im.).
 To je sošolka (im.) naše Vesne (rod.).

Tako učenci spoznavajo, kako z zamenjavami sklonov nastajajo pomembne pomenske spremembe. Na ta način se v njih vzbuja zanimanje za sklanjanje.

Že v četrtem razredu se učenci naučijo tudi vprašalnice za sklone in z njihovo pomočjo prikličejo vseh šest sklonov:

Im.	Kdo ali kaj je to?	babica	domφ
Rod.	Koga ali česa se večkrat spomnim?	babice	doma
Daj.	Komu ali čemu se bližam?	babici	domu
Tož.	Koga ali kaj vidim?	babico	domφ
Mest.	O kom ali čem govorim?	o babici	o domu
Or.	S kom ali čim sem zadovoljen?	z babico	z domom

Ko nadrobneje proučujemo sklonske oblike, jih je treba razčlenjevati na morfeme (pomenske dele besed), tj. na osnovo in končnico. Pri preprostejših primerih to ni težko: nespremenljivi del je osnova (*babic-*, *dom-*), spremenljivi pa končnica (*-a*, *-e*, *-i*, *-o*). Zanimivo pri tem je, da tudi glasovno neizražena končnica, t. i. končnica nič (*-φ*), ravno tako zaznamuje sklon kot glasovne končnice. Kako pa naj razmejujemo med osnovo in končnico v primerih *mati matere*, *oče očeta* ali *bife bifeja*? Na prvi pogled se zdi, da vmesni glasovi *-er-*, *-t-* ali *-j-* enako upravičeno spadajo h končnici ali k osnovi. Če te vmesne glasove pridružimo h končnici, bi se na ta način zelo povečalo število končnic (*-ere-*, *-eri-*, *-ta-*, *-tu-*, *-ja-*, *-ju* itd.). Če pa štejemo vmesni del za podaljšavo osnove, na ta način dobimo le po dve

različici osnove (*mati-, mater-, oče-, očet-, bife-, bifej-*). Druga rešitev je enostavnejša, zato je tako urejeno gradivo v slovenskih slovnica. Pač pa je treba biti pazljiv pri definiranju, kaj je osnova in kaj končnica. Ker obstaja po več različic osnove, nismo upravičeni govoriti o osnovi kot o nespremenljivem delu besede. Osnovo definiramo kot del, ki zaznamuje predmetni pomen (*babic-* 'stara mati', *mati-mater-* 'ženska z otrokom'), končnico pa kot del, ki zaznamuje slovnični pomen (*-a* 'im.', *-e* 'rod.', *-i* 'daj.' 'mest.', *-o* 'tož.' 'or.').

Končnice za iste sklonе so pri različnih besedah lahko različne, npr. *ne vidim znaka – hiše – vasi – mesta*. Pri pouku sklanjanja, ki traja več šolskih let, učenci spoznavajo vse sklanjatvene vzorce in še odstopanja od njih. Za sklanjatvene vzorce so ustrezni samo čisti primeri: primera *korák koráka* ali *perút perúti* sta dobra, primera *rák ráka* ali *miš miši* pa nista dobra, ker se pri njih premenja kratki samoglasnik z dolgim (à z á, i z i).

Tradicionalna slovnica je razlikovala le štiri sklanjatvene vzorce, moderna pa jih razlikuje kar enajst. Do tega povečanja sklanjatev je prišlo zato, ker so dodatne še t. i. ničte sklanjatve (*naša mamiφ naše mamiφ naši mamiφ našo mamiφ*; te besede se zmeraj sklanjajo v besednih zvezah, ker drugače pri njih ni mogoče določiti sklona) in še sklanjatve izpridevniških samostalnikov (*dežurni dežurnega dežurnemu dežurnega*).

Vsi sklanjatveni vzorci so urejeni po spolu in končnici v rodilniku ednine. Preglednica sklanjatev je takale:

	Moška	Ženska	Srednja
1. sklanjatev	korakφ -a	lipa -e	mesto -a
2. sklanjatev	vojvoda -e	perutφ -i	_____
3. sklanjatev (ničta)	aφ -φ	mamiφ -φ	domaφ -φ
4. sklanjatev (izpridevniška)	dežurni -ega	dežurna -e	belo -ega

Pri obravnavi vsakega sklanjatvenega vzorca študiramo tudi odstopanja od njega. To delamo primerjalno:

lipa	breskevφ	peruti	stvari
lipe	breskve	peruti	stvari
lipi	breskvi	perutim	stvare m
lipo	breskevφ	peruti	stvari
pri lipi	pri breskvi	pri perutih	pri stvare h
z lipo	z breskvijo	s perutmi	s stvarmi

S temi primerjavami odkrivamo premene v osnovah, končnicah ali naglasnih tipih. Ko ugotovimo premeno, je treba določiti še, v katerih primerih se pojavlja. Včasih se da območje posamezne premene določiti z določenimi glasovi (preglas o z e se pojavlja za c j č ž š dž: *s cepcem, s strojem, z obličem, z nožem, pod košem, pred kolidžem*), včasih pa s seznamom izjemnih besed (končnica *-φ* namesto končnice *-ov* v rodilniku množine v prvi moški sklanjatvi se pojavlja pri samostalniki *las, zob, mož, nezanesljivo* pa še pri samo-

stalnikov *konj* in *voz*). V nekaterih primerih lahko ugotovljamo tudi različno slogovno vrednost sklonskih različic: *vrhovi gora* (knjižno): *vrhovi gor* (nevtralno).

Raziskovanje slovenskih sklanjatvenih vzorcev je trajalo več stoletij, tako učenci v omejenem številu šolskih ur to gradivo lahko raziščejo le ob premišljenem vodenju učitelja. Ker je veliko podrobnosti, skoraj ni mogoče, da bi jih učenci vse spominsko obvladali. Ne pričakujemo, da bo učenec znal vsako pravilo na pamet; zadošča, če ga zna z ustreznimi miselnimi postopki samostojno poiskati. Podobno tudi pri matematiki ne pričakujemo, da bi znal učenec vse mogoče formule na pamet, pač pa smo zadovoljni, če jih zna samostojno izpeljati.

Obravnava sklanjatvenih vzorcev in premen na osnovi ali končnici sledi obravnava naglasnih tipov. Stara slovnica je razlikovala tri naglasne tipe, moderna pa štiri, in sicer nepremičnega, premičnega, končniškega in mešanega. Oglejmo si to pri prvi ženski sklanjavi:

Nepremični	Premični	Končniški	Mešani
$\begin{array}{c} \\ \hline \quad - \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \hline \quad \emptyset \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \hline - \quad \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \hline - \quad - \end{array}$
líp-a	Júno	stez-à	gôr-a
líp-e	Junón-e	stez-è	gor-é
líp-i	Junón-i	stez-i	gôr-i
líp-o	Junón-o	stez-ò	gor-ó
líp-i	Junón-i	stez-i	gôr-i
líp-o	Junón-o	stez-ò	gor-ó

Pri nepremičnem naglasnem tipu je naglas v vseh sklonih na istem zlogu osnove; pri premičnem je v im. in tož. ed. na predzadnjem zlogu osnove, sicer pa na zadnjem; pri končniškem je na končnici, razen pri končnici - $\emptyset$; pri mešanem pa je v ednini na osnovi in končnici, v množini in dvojini pa na končnici.

Včasih so v šoli veliko časa posvečali mešanemu naglasnemu tipu. Ritmično so sklanjali: *gôra goré gôri goró pri gôri z goró*. Učitelji so želeli, da bi s tem ta naglasni arhaizem ohranjali v zavesti šolanih ljudi. Danes se nam ne zdi tako hudo, če učenci mešani naglasni tip v svojem govoru izgubljajo. Učimo jih samo to, da bi se zavedali, katero naglasno različico osebno uporabljajo, npr. *Sonce je zašlo za gôro – góro – goró*. Ne štejemo več za napako, če učenci v svojem govoru mešani ali končniški naglasni tip zamenjujejo z nepremičnim.

Pri pouku sklanjanja je poleg obravnave nove učne snovi potrebno tudi veliko vaj in razpravljanja.

Učitelj mora tedaj, ko učenci sklanjajo, prežati na napake, ki se pojavljajo v določenih sklonih. Če učenec sklanja:

*vlak vlaka vlaku *vlaka*, mu rečemo: *Kako govoriš: Videl sem *vlaka ali Videl sem vlak?* Če sklanja: *vrata vrat *vratam*, damo dvema učencema vzporedno sklanjati: *mesta – vrata, mest – vrat, mestom – vratom, pri mestih – pri vratih, z mesti – z vrati*. Če slišimo, da učenec reče *pri *staremu hrastu*, damo v razredu sklanjati veliko zvez samostalnikov s pridevnikom (*divji petelin, severni medved, pritlikavi bor, španski bezeg, električni štedilnik, otroški voziček*) in pri tem pazimo, da bo izrečen pravi mestnik (*pri divjem petelinu, pri severnem jelenu, pri pritlikavem boru, pri španskem bezgu, pri električnem štedilniku, pri otroškem vozičku*).

Pri branju leposlovnih besedil si postavljamo vprašanje, zakaj je rabljena ta ali ona starinska ali narečna oblika: Zakaj pravi Prešeren *Med otroci si igrala, draga, lani – čas hiti*,

ne pa med otroki? Zakaj pravi Župančič *Plavaj, plavaj, barčica srebrna, po zelenem morji*, ne pa *po zelenem morju*? Zakaj je v uganki naglas *Rdeči obroček – belo okó varno popelje te na goró*, ne pa na *gôro*? Pri stiliziranju spisov si lahko zastavljamo vprašanje: Ali je bolj smiselno rabiti knjižno obliko *Pozdravi Branka* ali pogovorno *Pozdravi Brankota*? Ob vsakdanjem govoru se lahko zamislimo: Zakaj se navadno reče *Daj poljubčka*, ne pa *Daj poljubček*?

Pri določanju sklonov je največ težav pri t. i. enakozvočnih (homofonih) sklonih. Zelo malo učencev (komaj ena petina) pravilno določi sklon predložne zveze v takihle povedih: *Pod Prešernovo sliko visi lovorjev venec*. Nekateri ugibajo, da je to tožilnik, drugi, da je mestnik. V resnici pa je orodnik. To dokažemo tako, da sklon iz ednine prestavimo v množino: *biti pod sliko – biti pod slikami*; množinska končnica *-ami* zanesljivo kaže, da gre za orodnik. Enakozvočne sklone na splošno najbolje določamo tako, da prestavljamo iz ednine v množino, včasih pa celo tako, da zamenjamo besedo moškega spola z besedo ženskega spola (*tisti dan – tisto nadeljo*).

S tem so izčrpani najbolj pereči slovnični in učni problemi, ki se pojavljajo pri obravnavi sklanjatev. Skrben učitelj gotovo razmišlja še, kako naj ustvari nazornost s podčrtovanjem, občrtovanjem ali barvanjem, kakšne plakate s preglednicami ali problematičnimi skloni naj razobesi v kabinetu za slovenščino, kako naj neknjižne oblike odstranjuje z ustreznim drilom ali kako naj razbija šolsko dolgočasje s tekmovanjem med vrstami ali s postavljanjem novih zanimivih problemov.

Kljub prizadevnemu pouku sklanjanja v govoru in zapisih učencev ostajajo oblikoslovne napake. Čeprav se učenci vztrajno vadijo v rabi dvojine, se jim vseeno zapiše: **Okna sta ostala čez noč odprta*. Kljub zavesti o rabi rodilnika pri zanikanju se zareče: *Nikoli več *jo nisem zmerjala*. Tu in tam pa vztrajno opozarjanje na napake povzroči celo kakšno oblikoslovno hiperkorektnost: da učenec piše izumetničeno obliko *Umij si *roki* namesto navadne *Umij si roke*. Obvladovanje sklanjanja na naših šolah zlepa ne bo popolno, gotovo pa bi z nekaj več truda lahko postalo boljše, kot je.

France Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

Literatura:

Bajec Anton, Rudolf Kolarič, (Jakob Šolar), Mirko Rupel: Slovenska slovnica, 1964, 134–150.

Slabe Vika, Alenka Kozinc: Slovenski jezik 4, 1986, 64–82.

Toporišič Jože: Slovenska slovnica, 1984, 213–238.

Žagar France: Slovenska slovnica in jezikovna vadnica, 1986, 187–216.